
Літаратуразнаўства

Г. М. КИСЛИЦЫНА

БЕЛАРУСКАЯ КРЫТЫКА 1990-х гг.

Посвящена становлению новой белорусской критики. На материале прессы 1990-х гг. анализируются особенности литературной критики того времени, выделяются этапы ее развития, называются наиболее значимые издания. Особое внимание уделено эстетическим принципам белорусской критики и литературоведения.

The article is devoted to the formation of a new Belarusian criticism. On the material of press-1990s the author analyses the peculiarities of literary critics of the time, highlights the stages of its development, calls the most significant publications. Special attention is paid to aesthetic principles of the Belarusian critics and literary studies.

Апошняя дзесяцігоддзе ХХ ст. з'явілася вяхой у гісторыі культуры практычна ўсіх постсацыялістычных краін свету. У той час востра адчулася не толькі састарэласць звыклых сацыяльных формаў жыцця, але і іх тлумачэнняў. Таму перад прыгожым пісьменствам стала задача стварэння мастацкай мовы, якая б зламала традыцыйныя клішэ і ўяўленні, а таксама і задача ўвядзення ў культурны ўжытак новых, адпаведных сітуацыі ўзораў. Немалую ролю ў яе вырашэнні павінны былі сыграць літаратурная крытыка і літаратуразнаўства.

Аднак калі крытыкі і літаратуразнаўцы нашых краін-суседак актыўна бралі ўдзел у фарміраванні і асэнсаванні новых з'яў у літаратуры, то беларускія ў сілу шматлікіх прычын відавочна адставалі. Больш за тое, яны і сёння не спяшаюцца тлумачыць працэсы, якія адбываліся з літаратурай апошняга дзесяцігоддзя ХХ ст.

Нават цяпер, калі з часоў перабудовы прайшло ўжо дваццаць гадоў, друкаваных прац, у якіх бы цэласна ці канцэптуальна даследаваўся гэты перыяд, не так многа. Сярод іх: «Разам і паасобку: таварыства «Тутэйшыя»» А. Бязлепкінай; «Новая літаратурная сітуацыя: змена культурнай парадигмы», якая належыць аўтару гэтага тэксту; «Białoruski postmodernism. Literatura pokolenia Bum-Bam-Litu» К. Бартноўскай, якая выйшла ў Варшаве ў 2009 г. на польскай мове. Да іх можна дадаць і грунтоўны зборнік літаратурна-крытычных эсэ «Сыс і кулуары» Леаніда Галубовіча, што ўбачыў свет у 2010 г.

Параўнаем. У 1995 г. у Польшчы выходзіць манаграфія Мячыслава Орскага «А сцены палі... Кніга пра новую літаратуру». За ёй у 1996 г. з'яўляецца кніга маладых крытыкаў Яраслава Клейноцкага і Ежы Сасноўскага «Часовае перамяр'е. Пра творчасць так званага пакалення «брульёна» (1986–1996)». Пасля з'яўляецца грунтоўная «Польская літаратура ў 1986–1995 гадах» Станіслава Буркота. У 1997 г. выдаюцца «Прыкметы пералому. Пра польскую прозу 1976–1996 гг.» Пшамыслава Чапліньскага, «Прага пераменаў. Нататкі пра сучасную прозу» (1997) Ежы Яжэмбскага і «Надвор'е псуецца, альбо Некалькі заўваг з нагоды непрыемнай літаратуры» маладых даследчыкаў Рафала Групіньскага і Ізольды Кец. Акрамя таго, былі выдадзены «Шлях да сябе. Выбраныя сюжэты літаратуры пасля 1989 года» Лешака Шаругі і другая кніга М. Орскага – «Вобразы сябе і міфалогія (кароткае апісанне праблемаў літаратуры 1990-х гадоў)».

Як слухна заўважылі польскія літаратуразнаўцы, пасля 1998 г. кнігі пра маладую літаратуру выходзілі выключна з-пад пяра маладых аўтараў. Гэта «Дэбюты і вяртанні. Чытво ў перыяд пералому» (1998) Дарыюша Павелеца; «З другога боку. Крытычныя нататкі» (1998) Кшыштафа Унілоўскага; «Дваццаць гадоў з літаратурай. 1977–1996» (1998) Яна Тамкоўскага; «Прафесія: чытач. Нататкі пра польскую прозу 1990-х гадоў» (1999) Дарыюша Навацкага; «Польская літаратура 1976–1998. Даведнік па прозе і паэзіі» (1999) Пшамыслава Чапліньскага і Пятра Слівіньскага; «Карэта з гарбуза» (2000) Кінгі Дунін; «Драконава вока. Літаратура так званага пакалення «брульёна» ў адносінах

да рэчаіснасці Рэчы Паспалітай» (2000) Паўла Дуніна-Вансовіча; «Узвышаны сум. Настальгія ў прозе дзевяностых гадоў» (2001) і «Няўстойлівыя перыферыі. Нататкі пра літаратуру 1990-х гадоў» (2002) П. Чаплінскага; «Проза вызваленага пакалення. 1989–1999» (2002) Уршулі Гленск; «Каланісты і качэўнікі. Пра навейшую прозу і літаратурную крытыку» (2002) Кшыштафа Унілоўскага; «Бястактныя апавяданні. Формы аўтарэфлексіі ў польскай прозе дзевяностых гадоў» (2002) Войцеха Броварнага.

Як не сумна канстатаваць, але колькасць кніг, прысвечаных маладой літаратуры Польшчы 1990-х гг., значна перавышае нават колькасць крытычных артыкулаў, якія б адлюстроўвалі тыя ж працэсы фарміравання новай літаратуры ў Беларусі. Не ў малой ступені гэта звязана з праблемамі ўласна-беларускай крытыкі і літаратуразнаўства.

Відавочна, што сучасныя мастацкія прынцыпы, якіх трымаецца айчынная крытыка, хоць і выпрацоўваліся на працягу некалькіх дзесяцігоддзяў, але так ці інакш сваім з'яўленнем у літаратуры абавязаны адной гістарычнай падзеі, а менавіта перабудове. Радыкальная змена палітычнай і эканамічнай сістэмы, набыццё дзяржаўнай самастойнасці і звязаны з гэтым уздым нацыянальнай самасвядомасці, вяртанне ва ўжытак «забытай» літаратуры – эмігранцкай і «рэпрэсраванай» – усё гэта абумовіла той якасны штуршок, які да непазнавальнасці змяніў палёт беларускай літаратурна-крытычнай думкі.

Так, у 1989 г. у Мінску выходзіць адразу шэсць зборнікаў крытыкі, і ў гэтым факце даследчык М. Мушыньскі бачыць *выразную ацэнку завяршэння пэўнага перыяду развіцця айчынай крытыкі* (Гісторыя 2003, 121). Але змястоўным вынікам гэтых выданняў стала ўсё ж падсумаванне мастацкага плёну папярэдняга літаратурнага перыяду, а не адкрыццё новых эстэтычных даляглядаў.

Зусім іншая крытыка паўстае са старонак перыядычнага друку з пачатку дзевяностых, калі Беларусь стала самастойнай дзяржавай. Набыццё сапраўднай незалежнасці моцна паўплывала на развіццё літаратуры, інтэнсіфікавала ўсе культурныя працэсы, прымусіла творцаў па-іншаму паглядзець на сябе і сваё месца на літаратурнай карце свету. Першачарговай сваёй задачай тагачасная крытыка ставіла «дэсаветызацыю» як усталяванне новага погляду на літаратурныя здабыткі нядаўняга мінулага і «еўрапеізацыю» як шлях ухвалення фармальных і змястоўных пошукаў у творчасці.

Першыя гады перабудовы сталі несумненным святам крытыкі як «рухомай эстэтыкі». Т. Чабан, М. Мушыньскі, М. Тычына, П. Васючэнка, С. Дубавец, В. Акудовіч (гл. Акудовіч 1998) рабілі неймаверныя намаганні, каб зрушыць савецкі дагматызм, характэрны як літаратуразнаўству, так і крытыцы.

Немагчыма пераацаніць тую ролю, якую адыграла ў 1990-х гг. газета «Літаратура і мастацтва» для станаўлення новай нацыянальнай мадэлі культуры. На працягу некалькіх гадоў на сваіх старонках гэты тыднёвік друкаваў шэраг матэрыялаў, прысвечаных гісторыі і тэорыі нацыяналізму. Па сутнасці з нумару ў нумар друкаваліся працы Л. Лыча «Урабляць сваю ніву: яшчэ раз пра дэнацыяналізацыю» і «Не забудзем. Абаронім. Выратуем: гістарычная навука і нацыянальная ідэя». Канцэпцыя нацыянальнага як дэсаветызаванага выпявала ў такіх артыкулах, як «Заблытаныя карані: пра беларускую нацыянальную ідэю» М. Хаўстовіча; «Праз усведамленне нацыянальнага» Л. Казыры; «Беларусы: легалізацыя ў сусветнай гісторыі» А. Кажадуба; «Colchozum veto» А. Чобата; «На мяжы дэнацыяналізацыі» Ст. Дубянецкага; «Яно ўзыйдзе» А. Лойкі; «...Любоў да свайго народа: пралагамены да ўсякай будучай тэорыі нацыяналізацыі» А. Астапенкі. Шматбаковы разгляд нацыянальнага пытання на старонках газеты, тэматычна прысвечанай праблемам літаратуры і мастацтва, хоць і выклікае сэнна ў некаторай ступені здзіўленне, у той час выглядаў цалкам натуральна.

Менавіта 1990-я гг. сталі часам самаўсведамлення беларусаў як нацыі. Добрае ўяўленне пра духоўна-эстэтычныя пошукі беларускай інтэлігенцыі той пары дае лімаўская гутарка аглядальніка Ю. Залоскі з філосафам А. Анціпенкам (гл. Залоска 1995). Ацэньваючы агулам літаратуру як незапатрабаваную, Анціпенка адзначае і пазітыўныя зрухі, якія можна лічыць з'явамі нацыянальнай кансалідацыі. Сярод іх ён называе газеты «ЛіМ», «Свабода», «Наша Ніва», «Культура», што маюць патэнцыял для стварэння новых нацыянальна-ідэалагічных і эстэтычных плыняў. Пры гэтым Анціпенка адзначае «выразна бачны арыстакратызм» «Нашай Нівы», «беларусацэнтрызм» «ЛіМа», «нацыянал-дэмакратызм» «Свабоды», «інтэлектуалізм» «ЗНО» (гл. Залоска 1995, 5).

Акрамя вялікай колькасці матэрыялаў, прысвечаных праблемам нацыянальнай самаідэнтыфікацыі, уражвае і відавочнае засілле публікацый, прысвечаных абмеркаванню грамадска-палітычнай сітуацыі ў краіне. Яны яўна перавышаюць па аб'ёме матэрыялы, прысвечаныя літаратуры. Змяняецца і сам фармат літаратурнай крытыкі, якая станавілася ўсё больш палемічнай і чулай да падзей грамадскага жыцця. Гэта выклікае з'яўленне новых формаў абмеркавання надзённых праблем літаратурнага працэсу.

Напрыклад, актуальнай становіцца бліц-крытыка, калі асобныя творы ці кнігі абмяркоўваліся праз апытанне некалькіх вядомых аўтараў ці крытыкаў, што давала магчымасць даць уяўленне пра

канкрэтную з'яву літаратурнага працэсу з розных пунктаў погляду. Самым вялікім такім апытаннем можна лічыць бліц-анкету, на якую ў студзені 1995 г. адказвалі пісьменнікі У. Гніламёдаў, Н. Мацяш, У. Арлоў, У. Палупанін, Л. Арабей, А. Федарэнка, А. Жадан і інш.

Яшчэ адной цікавай формай высвятлення эстэтычных густаў і поглядаў у галіне літаратуры стала анкетаванне пісьменнікаў і крытыкаў, якое праводзілася самымі рознымі выданнямі («Малодосць», «Крыніца», «Культура») з самых розных прычын. Такое анкетаванне дазваляла за невялікі час даць магчымасць выказацца з нагоды той ці іншай з'явы, захоўваючы пэўную ступень дэмакратызму. На наш погляд, самым цікавым праектам 1990-х гг. стала апытанне, якое ў 1997 г. праводзіў тыднёвік «Літаратура і мастацтва». Рэдакцыя гэтага тыднёвіка прасіла адказаць на наступныя пытанні. Што такое «паэзія чыстай красы» ў кантэксце сучаснай беларускай літаратуры – васілёк, які ўпрыгожвае нашу ніву, званіца, якая ўзвышаецца над мітуснёй быцця, ці нешта іншае? Ці варта творцу думаць пра сваю папулярнасць і як у цяперашніх варунках дамагацца папулярнасці беларускамоўнага твора? Што такое змена пісьменніцкіх пакаленняў?

Анкета яскрава адлюстроўвае той мастацка-эстэтычны паварот, які адбыўся ў свядомасці літаратараў пасля перабудовы, фіксуе іх вяртанне да традыцыйнай эстэтыкі як выяўлення прыгажосці жыцця. Як слушна заўважае А. Бельскі, беларуская паэзія доўгія гады выракалася сваёй існай прыроды, ідэалогія перашкаджала ёй быць «мастацтвам высокай красы», і толькі ў другой палове 1980-х гг. паэзія разняволілася і выйшла на шлях эстэтызацыі (гл. Бельскі 1996).

Сапраўды, у апошнім дзесяцігоддзі ХХ ст. найбольшую цікавасць з боку крытыкаў выклікалі творы Л. Дранько-Майсюка (як адэпта «чыстай красы»), А. Глобуса (як аўтара, які спрабуе вярнуць чытача праз маскультныя прыёмы) і Ю. Станкевіча (як пісьменніка, які застаецца на пазіцыях рэаліста). Менавіта іх імёны найчасцей згадваліся ў шматлікіх рубрыках і калонках, што ў вялікай колькасці з'яўляліся ў той час на старонках газет і часопісаў. Думаецца, што такая цікавасць выклікана якраз тым, што крытыка бачыла ў іх творчасці прыкметы таго, што на пачатку 1990-х гг. адбывалася не проста змена мастацка-эстэтычнай парадыгмы, а больш глыбокія змены ў самой нацыянальнай культуры. І найбольш ярка праявіліся гэтыя змены ў тым, што культура перастала быць рупарам ідэалагічных інстытутаў, а стала імкнуцца да выяўлення вузкамастацкіх поглядаў і задач. Прычым суб'ектывізм як прыкмета новай літаратурнай эпохі выявіўся ў творах усіх літаратурных жанраў, у тым ліку і ў крытыцы.

У якасці прыкладу можна прывесці факт стварэння ў 1999 г. новай крытычнай рубрыкі ў газеце «Літаратура і мастацтва». «Чытацкі дзённік крытыка» анансаваўся як рубрыка, у якой будуць друкавацца матэрыялы, падпарадкаваныя суб'ектыўнаму густу Галіны Тычкі.

Такія ж шчырыя, з непаўторнай аўтарскай інтанацыяй крытычныя мініяцюры сустракаем і ў Л. Галубовіча. Некалькі гадоў яны друкаваліся на старонках таго ж «ЛіМа» пад агульнай назвай «Зацемкі з левай кішэнні», а ў 1998 г. былі выдадзены асобнай кнігай. У «ЛіМе» была створана і крытычная рубрыка для моладзі – «Альфабэта», якую вяла Н. Кузьміч.

Асабліваю папулярнасць набылі ў 1990-х гг. і так званыя «круглыя сталы», якія праводзілі пад патранажам Саюза пісьменнікаў Беларусі самыя розныя выданні («Польмя», «Малодосць», «Нёман»). Самым цікавым, на наш погляд, праектам гэтага кірунку сталася «Сустрэча за гарбатай у Шніпоў», якая на працягу некалькіх гадоў давала магчымасць беларускай творчай інтэлігенцыі выказаць свае эстэтычныя погляды ў нязмушанай, сяброўскай атмасферы.

Першая «гарбата» на канале ў Шніпоў адбылася ў верасні 1996 г. Вялікую ролю адыграў у яе з'яўленні творчы саюз Віктара Шніпа і Людмілы Рублеўскай. Наогул, з'яўленне Рублеўскай у «Літаратуры і мастацтве» стала сапраўды яркім момантам у гісторыі аддзела крытыкі «ЛіМа», і ў першую чаргу дзякуючы яе яскравым, эмацыйным артыкулам, якія заўсёды вызначаліся цікавасцю да пытанняў эстэтыкі. Але, здаецца, што і «гарбатамі на канале» чытачы былі абавязаны менавіта Л. Рублеўскай, якая не толькі пераздымала матэрыял з магнітафоннай плёнкі, але і рыхтавала стрыжнёвую тэму гутаркі. За два гады існавання рубрыкі выйшла каля дзясятка «гарбат», кожная з якіх не толькі акрэслівала тую ці іншую праблему мастацкай творчасці, але і становілася прадметам абмеркавання ў коле беларускіх інтэлігентаў.

Пытанні эстэтыкі закраналі ў сваіх артыкулах на старонках перыядычнага друку і прафесійныя літаратуразнаўцы. Варта згадаць, напрыклад, артыкулы «Паэзія і стыль», «Публіцыстыка і медытацыя», «Сінкрэтызм і інтэлектуальнасць» У. Гніламёдава; «Самотнае стаіць над намі неба...: паэзія нашых дзён» А. Бельскага; «Рэчаіснасць без грывы: Публіцыстычная паэзія часоў перабудовы» В. Яраца; «Агрэсія формы: Стылявыя пошукі маладой прозы» Л. Сіньковай. Крытыка першага перабудовачнага дзесяцігоддзя вылучаецца выключнай увагай да творчасці маладых аўтараў, хоць далёка не заўсёды погляд на іх творчасць быў прыязны і аб'ектыўны. Так выглядае, што і старэйшыя

крытыкі, і маладзейшыя судзілі прапанаваныя новым пакаленнем тэксты па «гамбургскім рахунку» – кампліментарнасць, сервільнасць крытыкі ў гэты час была не проста не ў пашане, а сталася пастаянным аб'ектам кпінаў і нагодай для абмеркавання. Прынцыповасць, высокія крытэрыі ацэнкі, увага да літаратурнага кантэксту – нацыянальнага і сусветнага – усё гэта вылучае такіх аўтараў, як М. Тычына («Ці выратуе хараство свет»), С. Дуб («СП і я», «Смерць культуры»), П. Васючэнка («На ўзроўні кантэксту», «Трэці кіт сацрэалізму»), С. Кавалёў («Пачвара ў рэліктавым лесе») і інш.

Трэба адзначыць, што дух палемікі ў выбары кірунку нацыянальнай літаратуры на пачатку 1990-х гг. быў прыналежны ўсім друкаваным выданням, як новаствораным, так і «старым», як незалежным, так і дзяржаўным. Пры гэтым крытыкі падвяргалі сумневу як мастацкія каштоўнасці савецкага мінулага, так і набыткі нядаўняга часу, жорстка дыскусуючы як з прыхільнікамі «еўрапеізму», у якім бачылі сляпое капіванне заходніх літаратурных узораў, «абаяльную кавалерысцкую атаку на межныя жанрава-стылёвыя формы» (Корань 1994), так і з «адраджанізмам», які бачыўся некаторым «субкультурніцкай канцэпцыяй».

Варта адзначыць і з'яўленне цікавых зборнікаў крытычных артыкулаў Л. Корань («Цукровы пеўнік», 1996), А. Марціновіча («Дзе ж ты, храм праўды», 1996), а таксама калектыўнай працы Т. Грамадчанкі, А. Гурскай, Л. Гарэлік «Праблемы сучаснай беларускай крытыкі» (1996).

Аднак ці не самай цікавай падзеяй літаратурнага працэсу канца ХХ ст. сталася дыскусія, якая разгарнулася на старонках газеты «Літаратура і мастацтва» ў 1997 г. вакол артыкула Сяргея Дубаўца «Ружовы туман» (гл. Дубавец 1997). Дыскусія цікавая і сама па сабе, але ў першую чаргу яна важная як рубаж паміж двума этапамі літаратурнага працэсу, якія можна акрэсліць як «дэсаветызацыя» і «эстэтызацыя» мастацкага мыслення.

Нягледзячы на тое што многія аўтары ў той дыскусіі выступілі супраць выкідання «савецкага раздзелу гісторыі», трэба прызнаць, што менавіта яна з'явілася вяхой, пасля якой змагацца з ценямі мінулага стала не актуальна, не модна, не прэстыжна. На жаль, палымяны палемічны пафас тых часоў цалкам сышоў у нябыт у новым дзесяцігоддзі ХХІ ст., вызваліўшы месца адной кволай суб'ектыўнасці і высвятленню міжгрупавых і асабовых канфліктаў.

ЛІТАРАТУРА

- Акудовіч В. У вайны няма Айчыны // ЛіМ. 1998. 16 студз.
 Бельскі А. Самотнае стаіць над намі неба... // ЛіМ. 1996. 19 ліп.
 Гісторыя беларускай літаратуры ХХ стагоддзя: У 4 т. Мінск, 2003. Т. 4. Кн. 2: 1986–2000.
 Дубавец С. Ружовы туман // ЛіМ. 1998. 9 студз.
 Залоска Ю. Мы шукаем светлы вобраз саміх сябе...: Гутарка Ю. Залоскі з А. Анціпенкам // ЛіМ. 1995. 13 студз.
 Корань Л. Цукровы пеўнік. Мінск, 1996.

Паступіў у рэдакцыю 10.05.12.

Ганна Мікалаеўна Кіспіцына – кандыдат філалагічных навук, дактарант Інстытута мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі.

Д. Л. БАШКИРОВ

«ВОПЛОЩЕНИЕ ИДЕАЛЬНОГО»: ДИАЛЕКТИКА РЕЛИГИОЗНОГО И СВЕТСКОГО НАЧАЛ В РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ XIX в.

Акцентируется внимание на одной из основных для современного литературоведения проблем осмысления православных основ русской литературы. Для определения характера соотношения христианского и секуляризованного начал в русской литературе предлагаются понятия «распространение» и «воплощение», позволяющие выявить принцип взаимодействия и способы претворения религиозной и эстетической сторон понимания мира и человека внутри художественного пространства.

The main emphasis in the article is put on a basic literature problem of comprehension of Russian literature orthodox foundation. We offer concepts «distribution» and «embodiment» to determine the character of relationship between the religion and secularity in Russian literature. These two concepts help us to see, how the religious and esthetic vision of a human being and the world interact and converse inside the art space.

В современном литературоведении проблема осмысления православных основ русской словесности, обозначенная в начале 1990-х гг. (см. Есаулов 1994, 380), обнаружила внутреннюю неустойчивость, полемичность. Нерв этой полемики можно увидеть не только в противостоянии концепции «критического реализма» концепции православных основ русской литературы, но и внутри последней (см. Есаулов 2008). Возникает вопрос о причастности к православной традиции целого ряда писателей (Там же, 630, 637). М. М. Дунаев и А. М. Любомудров, с точки зрения некоторых исследователей, слишком прямолинейны в своем подходе. Их подход исключает само понятие православного